

Ante Sapunar

SUSTIPAN OPET

UDK 726.8(497.5 Split)
Pregledni članak
Primljeno 28. XII. 1995.

Ante Sapunar
21000 Split
Sv. Petra Starog 18

Šezdesetih je godina u Splitu uništeno javno groblje Sustipan. Devastacija sustipanskog prostora i dalje se međutim nastavlja, uz stalno ogorčenje građana Splita. U članku autor navodi što se sve neželjeno događalo i što se danas događa sa Sustipanom, s namjerom da jednom zasvagda prestane daljnje oskrnjivanje ovoga posvećenog i kultnog mjesta.

Neka nas mjesta sasvim odžive
jer imaju vječnost obavijesti
i blistavu trajnost poruke za nas.

A. Cettineo "Glas čempresa" (Splitsko groblje) 1918.

Sve je već poznato i potvrđeno. Split je 1959./60. godine uništio groblje Sustipan i tako samome sebi nanio kulturnu ljagu koju nikako neće moći odstraniti i istodobno, po tko zna koji put, iskazao svoje destruktivno djelovanje. Teško je naći grad koji je na takav način uništio svoje groblje, bez milosti i pijeteta i uz posvemašnju odsutnost uljudbenosti prema pokojnicima, daljim i najbližim precima. Ni prije u prošlosti ovaj grad nije poštivao svoje pokojnike i njihove grobove, a njih je bilo svagdje oko nas, na svakom koraku splitskog poluotoka.

Poznato je da se pojavom kršćanstva u Splitu mrtvi ukapaju u crkvama i oko njih, što se može pratiti od periptera Dioklecijanova mauzoleja, kasnije splitske prvostolnice "Coemeterium catedralis", preko više od dvadeset crkava, crkvice, samostana u gradu i splitskom polju. Tek neznan dio umrlih Splitskana ostao je pod kamenim pločama starih splitskih crkava i samostana.

Ako isključimo Sustipan, postaje upitno gdje sve nisu pokapani pokojnici na ovim našim prostorima do otvaranja javnog groblja Lovrinac 15. travnja 1928. godine, tada još pod prvotnim nazivom Pokoj.

Istraživanjima ili slučajnim nalazima nailazilo se na grobove (pojedinačne ili zajedničke rake) uzduž i poprijeko svih gradskih i izvangradskih predjela. Tek nasumce spomenimo neke od grobljanskih lokaliteta, koje na-

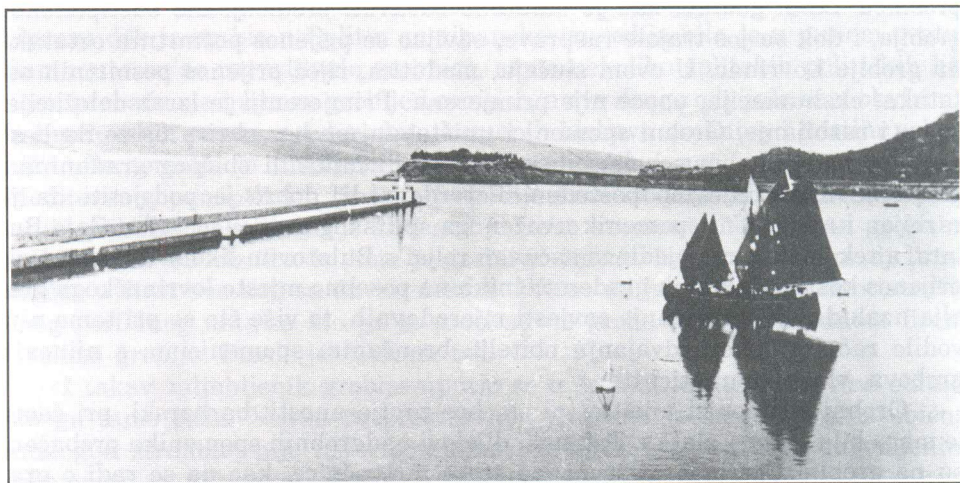
lazimo u Lori, na Poljudu, kod kazališta, u Marmontovoj ulici, na Obrovu, zapadno od nekadašnjeg sirotišta Martinis-Marchi, kasnije Općinske zgrade, na Pjaci, kod zgrade Banovine, na Pojišanu, na Bačvicama, na Sućidru, na Katalinićevu brijegu, u zemljanim nasipima bastiona Priuli, Contarini, Cornaro, Gripe, uz sjeveroistočni i istočni zid Dioklecijanove palače itd.

Uvijek su ti grobovi ostajali naposljetku bez križa, ikakva znaka i biljega i nikada mrtvima na ovim prostorima, nije bilo dobro, niti im je bio omogućen trajan mir i dostojanstveni pokoj, a budući da to traje od Dioklecijana do naših dana pomisliti je da je deložirani car ostavio kletvu po kojoj i oni poslije njega neka nemaju sreće u svojim počivalištima i da im grobovi za svagda ne ostanu ni pojedinačna ni sveopća svetinja koja u smrti univerzalnom istinom izjednačuje sve ljude bez isključivosti.

Bez obzira na prihvatljivost ove parabole može se sa sigurnošću potvrditi da se atavistička svetinja groba ovdje ne poštuje pa se groblja olako oskvrnjuju i učestalo im se zatire mjesto i trag. Ako je štovanje mrtvih i odnos prema pokojnicima pokazatelj kulturne razine jedne sredine, onda zasigurno prosudba ne bi ni najmanje išla u prilog humanističkoj i civilizacijskoj uljudbi splitskih građana, pa odatle i posljedica da su grobovi ostajali rasuti bez znakovlja po svim predjelima splitskoga poluotoka. Ovdje se poništava premissa o grobu kao sveopćoj svetinji koju treba poštovati. Umjesto toga splitski pokojnici nastavljaju svoju sudbinu jer se nikada ne zna kad će i kako njihovi tjelesni ostaci nestati bez traga. Ovo nepoštivanje grobljanskog mira u neskladu s drevnim nepisanim i pisanim pravilom o posvećenome mjestu za sve ljude bez obzira na naciju, kulturu, vjeru, društveni status u ovom gradu, na žalost, trajno je prisutno. Premda je činjenica da u civilizaciji XX. stoljeća mrtvi smetaju živima bjelodana, samourušeni nehumani režim i njegova ideologija stubokom su prospješili to što se smrt na ovome prostoru profanirala, dehumanizirala toliko da je i cvijeće za Dan mrtvih postalo cinizam. Smrt je postala neželjena tema i pokojnike se nastoji što brže otpremiti u mrvačnice i uopće suzbiti sjećanje na nepoželjne mrtve. Mrtvima treba biti omogućen dostojanstveni ukop i vječni grobljanski mir, jer nije dobro kad pokojnici nisu dobro ispraćeni, a grobovi im ostanu neobilježeni. Dovoljno je prisjetiti se II. svjetskog rata, kad je okupator strijeljao rodoljube, a ovi narodne izdajice, da bi rake ostale neobilježene.

Uostalom, gdje su grobovi (neobilježeni) umrlih prošlih stoljeća ili grobovi žrtava brojnih kužnih pošasti? Gdje se sve nisu pokapali mrtvaci? Kad su ukinuti samostani sv. Marije de Taurello i sv. Arnira, preporuka je Nadbiskupskog ordinarijata da se posmrtni ostaci sahranjuju u crkvi sv. Lucije (katedralnoj kripti) gdje su se i ranije odlagali kosti i pepeo.

Za dužni pijetet, čuvanje i održavanje grobova Splićani nikad nisu pokazivali veliki mar i poštovanje. Tako glasoviti nadbiskup Markantun de Dominis za pohoda splitskim crkvama bilježi da se na "veliko" i "malo" groblje, koja su se nalazila uz katedralu i nadbiskupsku palaču, sa susjednih kuća bacaju otpaci i slijeva nečistoća. Obližnja crkva sv. Matije, koja je kao

Sustipan krajem 19. stoljeća

mauzolej splitskih prelata bila puna grobova, zapuštena je i rastvorena. Liječnik, glazbenik i polihistorik Julije Bajamonti negoduje što grobovi po crkvama nisu bili duboki ni dobro zatvoreni pločama pa se zadržavajući raspadanja pogubno širio zrakom. Podatke bismo mogli nizati do suvremenosti. O stanju groblja uz istočni zid Dioklecijanove palače govori godine 1749. inž. G. F. Rossini, spominjući da su mrtvaci bili izloženi na milost i nemilost životinjama. Nedavno je na stranicama javnog tiska ponovno na svjetlo dana izašao tragičan i opskuran događaj iz listopada godine 1955., kada se otkrilo da su se na prostoru bedema Cornaro (stara bolnica) godinama pokapali leševi novorođenčadi, napuštene i pronađene. Ne bješe to međutim zadnja u nizu neljudskih pojava i sramota vezanih s pokapanjem u Splitu.

I u takvoj povijesnoj konstelaciji dogodio se i sustipanski slučaj, odnosno zatiranje splitske nekropole, kad gradska uprava, uz kumovanje struke, odabire najgoru, najnehumaniju i najsuroviju odluku - potpuno fizičko uništenje groblja. Od svih mogućih rješenja: ostaviti groblje u cijelosti, ostaviti in situ 50-ak grobnica središnjeg dijela ili prebaciti 50-ak najvrjednijih grobnih spomenika na Lovrinac, nijedno se ne prihvaća. Ne samo da nije učinjeno što je trebalo učiniti već na žalost oko polovice ukopanih uopće nije ekshumirano i preneseno na groblje Lovrinac nego su i dalje ostavljeni pod zemljom, i ovaj put, kao po tradiciji, bez ikakva obilježja. Nadalje, prostor nije hortikulturno obrađen i transformacija u park nije obavljena ni u sljedeća tri desetljeća; štoviše, omogućeno je "čokanje" grobljanskog prostora s istoka i zapada s tendencijom daljnjeg torziranja. Da rat nije poremetio potencijalne planove, sigurno bi nove ideje bile dobro vidljive. Kako je ondašnja općinska vlada čvrsto odlučila razriješiti sustipanski problem, potvrđuju činjenice i čak i u

prosincu 1958. godine, kad je odlučeno sačuvati središnji dio sustipanskog groblja, i dok su još trajale rasprave, odvijao se prijenos posmrtnih ostataka na groblje Lovrinac. U ovom slučaju, međutim, riječ prijenos posmrtnih ostataka, ekshumacija, uopće nije primjerena. Primjereniji je izraz deložacija, izgovor i razbijanje. Grobni spomenici uništavani su bez obzira na to da li se radilo o nadgrobnom spomeniku splitskog odličnika ili običnog građanina i pri tome nitko nije bio pošteđen. Potvrde radi, dobro je podsjetiti da je razbijen i nadgrobnni spomenik uvaženoga splitskog gradonačelnika Gaje Bulata, a tek zaslugom pojedinca sačuvan reljef s Bulatovim likom. Blasfemičan prijenos kostiju splitskih gradonačelnika na posebno mjesto lovrinačkoga groblja uzaludno je umirivanje savjesti mjerodavnih, to više što se pri tome nije vodilo računa o nerazdvajanju obitelji, brončanim spomenicima s njihovih grobova, vlasništvu, etici itd.

Grobni spomenici uništavani su, bez pretjeranosti, barbarski, pri čemu je mača bila glavna alatka. Tek neki dijelovi nadgrobnih spomenika prebačeni su na groblje Lovrinac i bačeni iza stare mrtvačnice, kao da se radi o građevinskom šutu. Neki su bili otrgnuti od uništavanja pohranom u Muzeju grada i privremeno u Arheološkome muzeju.

Događanja vezana za sustipansko groblje spadaju gotovo u sferu horrorra. Bez uveličavanja, poznato je da se kralo sve što je postojalo: kamen, mramor, opeke, metalne grobne ograde, čak zlatne proteze. Rezultat ovoga barbarstva najkraće se može sažeti u rečenici kako je Split na najbrutalniji način uništio neosporno najljepše i najosebujnije groblje na našoj obali i sigurno jedno od najljepših na Mediteranu.

Dobro reče prof. I. Babić: "Nije jednostavno objasniti zašto je Split srao groblje svojih predaka, ne onih dalekih nego onih koji su se sjećali djeđova, baka, ali i roditelja."

Kad bi se pokušalo iznaći dublje razloge ovom nemilom događaju splitske novije povijesti, ni najmanje na diku splitskoj upravi, struci i kulturi uopće, onda se oni zasigurno kreću unutar posljedica pomahnitaloga indoktriniranog vremena, potiskivanja kršćanskoga duhovnog svjetonazora, politikantstva, iritacije stranim grobnim natpisima, socijalnih razlika izraženih u nadgrobnom fondu, uvijek prisutnog primitivizma i nemoći onih koji su htjeli i pokušali sačuvati groblje. Ukratko, Split nije mogao i nije bio voljan sačuvati svoje groblje i "problem" rješava njegovim zatiranjem.

I što je onda preostalo nego izražavati negodovanje, revolt ili lamentirati? Među bezuspješnim i beskorisnim pokušajima obrane groblja ostalo je niz tekstova u kojima se odreda iskazuju tuga i ogorčenje. Ovom prigodom previše prostora oduzelo bi iznošenje oko trideset, meni poznatih, izjava, prosvjeda i osuda ličnosti iz kulture, znanosti, književnosti i javnog života. Ipak, ograničit ću se samo na dvije (najdužu i najkraću), koje su indikativne i karakteristične. Prvu je zapisao splitski književnik Ž. Jeličić u dnevniku "Susreti s M. Krležom", o dojmu koji sustipanska krčevina ostavi na velikana hrvatske pisane riječi, koju je osobno vidio u vrijeme jednog od rijetkih posjeta Splitu:

"Ono što je porazilo Krležu do korijena, to je njegov doživljaj Sustipana. Upravo dok je on bio u Splitu, sustipanska tragedija bila je u punom cvatu. Sumanuto su se razvaljivale grobnice, samo nekoliko splitskih političkih ličnosti prebačno je na novo groblje Lovrinac, a sve drugo odvijalo se u okvirima breugelovskih panoa, predgradnja kamenih blokova grobnica i kostiju pokojnika. Do temelja je uništeno jedno od najljepših i najstarijih grobalja na Mediteranu, panoptikum ljudske tragedije kroz stoljeća. Krleža, veliki poklonik grobalja, obilazio ih je kad god je imao vremena. Natpisi na grobnim stelama bili su riznica iz koje je izabirao imena licima u svojim djelima, vraćao u život one koji su davno nestali. Pričao mi je da se čitav život strašio onog perfidnog natpisa što ga je pročitao na grobu fratra na jednom firentinskom groblju. Pisalo je: 'Čekam te!'

I takav zaljubljenik groblja uputio se u šetnju na Sustipan i ne sluteći što ga tamo čeka. Vratio se prestravljen. Izostala je i ona njegova obična analogija strahote, nije ni pripominjao Breugela. Sudario se s razvaljenim grobovima, a osobno je prisustvovao ovakvom dijalogu grobara:

- Jesi li mu dao tetu?

- Neka prvo plati, pa neka je uzme, eno mu je gori u crkvisci, pod bankom, lipo sam je zamota u novine, ne fali joj ni jedna košćica.

Poslije ovog događaja primio sam iz Zagreba Krležino pismo u kojemu me obavještava ako ponovno dođe u Split da će svratiti samo u našu ulicu... Poslije Krležina odlaska iz Splita - navodi dalje Ž. Jeličić - sustipanska tragedija dobila je monstruozne dimenzije. Tek kad se sve razvalilo, sve grobljansko kamenje raznijelo i rasprodalo, drage uspomene, potresne drame, upisane u kamen uklesanim slovima, naročito u vremenima haranja kuge, satrlo i porazbijalo, kosti omotane u krpe i papir raznijelo, i ubacilo u zajedničku grobnicu, u dnevnoj štampi otvorena je anketa za što upotrijebiti sustipanski prostor. Čitao sam prijedloge, od onoga da se otvore mljekare i pravim, nepatvorenim kravljim mlijekom nudi Splitskane kad svrate na izlet na Sustipan, do onih da se otvori nekoliko ćevabdžinica, prostru stolovi uokolo, uredi parkirališta i duboko u noć mezi ćevap s mladom kapulicom i ispija vino. Anketa je ostala bez rezultata, ništa se novo nije izgradilo sub pinis, ostale su pod borovima goleme, duboke rupetine grobnica iz koji je iznesen obrađen kamen, a ostavljena sama zemlja. Čuo sam da je veoma brzo život svojim cinizmom riješio i pitanje Sustipana. Dok su se kulturni radnici i povjesničari zgražali i jadikovali, prostitutke ovog lučkog grada bile su mnogo 'učinkovitije', štono je danas riječ, uselile se u te rupetine, pribavile drvene lojtrice, lampadine, i noću su njihove male radnje, slabo osvijetljene, počele poslovati. Nisam vjerovao. Jedne večeri pošao sam sa suprugom u mrak Sustipana. Bio sam zaprepašten. Svuda uokolo iz zemlje javljali su se plamičci svjetla, malko trajali, pa se gasili. Čuli su se i glasovi, i otkrio sam da su se svjetla pojavljivala kad je gost po lojtricama silazio u radnju. Unutrašnjost radnje nisam vidio jer se nisam usudio prići.

Uvijek sam smatrao da je dno užasa dodirnuto kad i glupan, čovjek bez pameti, donese točan sud o pojedinoj pojavi. Eto, moj znanac, političar, orjunaš, nasilnik, kojeg je brat ministar zatvarao za vrijeme izbora u staroj Aleksandrovoj Jugoslaviji da mu ne stvara nevolje, ovako je ocijenio zbitija na Sustipanu. Poznato je u povijesti - rekao je taj budalaš - da divlja plemena znaju u bijesu ratnih osvajanja raskopati i uništiti groblja svojih neprijatelja, ali nije poznat slučaj prije Sustipana da je jedan narod raskopao i uništio svoje vlastito groblje."

Drugi, sasvim kratak zapis je iz pera F. Gotovca, koji bilježi u jednom od svojih urbanističkih razmatranja u vremenu sustipanske drame i brutalne ekshumacije: "Smrtni ostaci nisu otpad već pripadaju dostojanstvu čovjeka."

Likvidacija sustipanskog groblja šezdesetih godina uvjetovala je razdjelnicu u umjetničkom stvaralaštvu i uopće stavu prema ovom splitskom *genius loci*. Dok je prije rušenja sva sepulkralna poezija vezana uz Sustipan izazivala neki melankolični, metafizički, spiritualni, tajanstveni, transcendentalni ili filozofski ushit prema smrti i svetom mjestu, sada se odjednom javlja lamentacija, prosvjed i tužbalica.

Inače, Sustipan je davno i ne slučajno ušao u umjetnost i postao najopjevaniji motiv među svim splitskim prostorima, jednostavno iz razloga zbog kojeg ga je Tin Ujević ocijenio kao "najljepše groblje na svijetu". Ako i odstranimo ovu Ujevićevu prosudbu, sa sigurnošću se može tvrditi da je ovo groblje svojom topografijom i vizurom jedno od najljepših groblja uzduž i poprijeko čitavog Sredozemlja. Stoga nije ni čudno da je ono svojom magijskom moći sugestivno djelovalo i provociralo estetske emocije i desetljećima nadahnjivalo pjesnike, slikare i glazbenike, koji nisu mogli ostati ravnodušni prema ovom lokalitetu iznimne prirodne ljepote i spomeničke vrijednosti. Samo u poeziji to je ostao najopjevaniji splitski ambijent, a poslije Marka Marulića i najopjevaniji splitski motiv uopće, pa čak i ispred opjevanog Marjana. Previše bi prostora uzelo navođenje sveg stihovlja inspiriranog Sustipanom, počam od Paule Preradović, A. Tresića Pavičića, A. Cettinea, T. Ujevića, R. Katalinića Jeretova, V. Čerine, D. Damjanića, Đ. Glumca, Č. Čulića, S. Adamić, V. Kovačića, F. Alfirevića, D. Anđelinovića, V. Vučetića, O. Delorka, pa i prozaika E. Kumičića.

Najveće cikličko vraćanje istom opsesivnom korelativu ne samo kao značajnom splitskom toponimu i ljudskom završetku već i lamentu nad razorenim starim grobljem na Sustipanu nalazimo kod Ante Cettinea koji je poslije pjesme "Glas čempresa" (s podnaslovom Splitsko groblje), iz 1918., napisao još deset pjesama iste duhovne-estetske sfere i za isti fizički i metafizički teren.

I, da zatvorimo nepotpun krug, ne tako davno, umrli splitski elegičar i rapsod gotovo kozmičkih dimenzija Tonči Petrasov Marović, kao odgovor na ovaj memoricid, a ne ekshumaciju zemnih ostataka, "revoltiran kao pjesnik i kao čovjek zbog bahate nepravde živih nad mrtvima", izravno reagira sti-

hovljem "Sonata za staro groblje na Sustipanu", poemom složenog naboja, u kojoj ispisuje gorku antologijsku tužbalicu sveukupne hrvatske lirike. Ovim stihovima Marović je dostojanstveni nastavljatelj slavne poeme "Grobovi" Uga Foscola, pjesnika koji svoje formativne godine (1784.-1789.) provodi u Splitu, a tematološki se pridružuje sepulkralnim stihovima Thomasa Graya "Elegija na seoskom groblju", slavnom "Groblju pokraj mora" Paula Valèryja, Joungovim "Noćnim mislima", Brairovu "Grobu".

Na predlošku grobljanskog kompleksa T. P. Marovića "Sonata za staro groblje na Sustipanu", "Sustipan opet" (dvadeset godina poslije) i "Očenaš", skladatelj Šime Marović stvori novu duhovnu cjelinu, scenski oratorij "Staro groblje na Sustipanu", čija praižvedba na 39. splitskom ljetu 1993. postane glazbenim događajem bez premca.

I u slikarstvu sustipansko je groblje, svojim položajem na visokom grebenu iznad mora i podsjećajući na jednu od 15-ak verzija poznate Böclinove slike "Otok mrtvih", našlo svoje mjesto na platnima: A. Barača, A. Katunarića, F. Bratanića, A. Uvodića, J. Miše, S. Bonačića, E. Vidovića, Lj. Ivančića, P. Jakelića, M. Sassa...

Nije Sustipan samo posvećeno mitsko mjesto u kulturnoj i kolektivnoj svijesti Splitskana već je izuzetan i kao prirodna, bogom dana stvarnost u reljefu zapadnog dijela splitske luke i dio rijetko sačuvane obale na čitavom splitskom poluotoku, od ušća Jadrana do ušća Žrnovnice, budući da je kao *virgo intacta* ostalo pošteđeno ljudske intervencije.

Sustipan je ne samo jedan od najljepših dijelova urbanog tkiva splitskog areala već je mjesto zasićeno poviješću i posljednji ostatak grada koji se suočava s beskrajem. Ne treba isticati kako se na ovom prostoru povijest prošlih stoljeća beskrajnim nitima isprepletala i stapala s poviješću grada Splita od najstarijih utvrđenih dokaza u pronađenim kasnoantičkim grobovima između 4. i 6. stoljeća. Zatim, tu je podignut jedan od četiri benediktinska samostana. Sustipanski se spominje u izvorima pod nazivima Sanctus Stephanus de pinis, S. Stephani de Pinis, odnosno samostan sv. Stjepana pod Borovima.

Antički spomenici i kasniji grobni nalazi potvrđuju da je ovaj prostor bio ukopište u rimsko doba, kao i u starokršćanskom razdoblju kad je tu podignuta crkva. Samostan je imao mnoge posjede pa i crkve, Sv. Mihovila, u gradu, Sv. Mariju, u Poljudu, i crkvicu sv. Nikole na Marjanu, a darivali su ga i hrvatski kraljevi Krešimir, Zvonimir i Stjepan. Ovaj posljednji, kao zadnji član hrvatske vladarske loze Trimirovića, tu je našao utočište. Stjepan II. se 1078. godine bolestan odrekao prijestolja, sa željom da starost provede među redovnicima ove benediktinske opatije, ali je voljom hrvatskih velikaša i dalmatinskih gradova odveden iz samostana i ponovno je vladao od 1089. do 1091.

U XV. st. skloni se tu privremeno pred Turcima i kraljica Marija, udovica posljednjega bosanskog kralja Stjepana Tomaševića.

Od gašenja samostana sv. Stjepana u XVI. st. i konačnog njegova uki-
nuća 1702. god. od strane pape Inocenta XII., kad samostan sa svim pos-
jedima prelazi u vlasništvo splitskoga sjemeništa, do stvaranja javnog groblja,
bio je Sustipan u tom interregnumu ukopište umrlih za vrijeme čestih kuga,
a 1607. i veliki lazaret (*campo grande*) za okužene, što je po mojoj slobodnoj
interpretaciji pospješilo gašenje benediktinskog samostana. Međutim, ako
ovom prigodom ostavimo po strani spomenute povijesne i religiozne naznake,
tu se još ispreplelo i arheološko, umjetničko, sociološko, morfološko, hortikul-
turno, s nizom aplikacija u svezi s čitavim nizom ljudskih djelatnosti. Spomi-
njati koliko je Sustipan vezan za Split, koliko je njegovo značenje i koliko se
uopće u njemu ogleda duša i identitet grada, postaje suvišno nakon što je,
zahvaljujući Dušku Kečkemetu i njegovoj knjizi "Splitsko groblje Sustipan",
u izdanju Logosa, 1994., zaustavljena za sva vremena od zaborava ne samo
povijest sustipanskog poluotoka već i zlosretna sudbina groblja od njegova
postanka, stoljetnog trajanja i nestanka i konačno njegove pretvorbe u ledinu
Judinu.

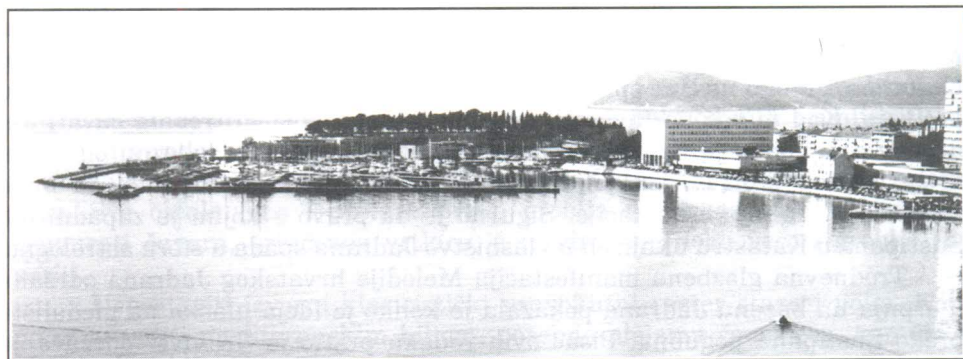
Ništa pri tome nije izostavljeno i zanemareno i kad svojedobno njegova
inicijativa - koja se pokazala kao Sizifov posao, iz već poznatih razloga - da
se očuva središnji dio groblja i tu prenesu pojedini značajniji nadgrobni
spomenici iz ostalih dijelova nije prihvaćena, onda za utjehu ostaje foto-
dokumentacija pojedinačnih i skupnih grobova sa svim natpisima, epitafima,
grobnim ukrasima itd.

Na žalost, šteta je što izdavač knjizi nije priložio i autorovu topografsku
kartu groblja. Kada nakon inzistiranja kod izdavača da se to naknadno is-
pravi ništa nije učinjeno, Društvo prijatelja kulturne baštine obvezalo se da
će ispraviti taj propust i prema potrebi dijeliti topografsku kartu groblja kako
bi zainteresirani mogli vidjeti gdje je na Sustipanu pokopano šezdesetak
tisuća pokojnika na površini od 14.000 metara četvornih, odnosno 20.000
metara četvornih, kako je na drugome mjestu navedeno. Sigurno da je ta
razlika od 6.000 metara četvornih prevelika, pa kad bi se radilo i o morskoj
površini.

Na žalost, zlokobna sudbina Sustipan i dalje prati. Nakon sustipanskog
groblja nastaje problem sustipanskog prostora, koji je opet pod udarom novih
devastacija. Sustipanski poluotok ne samo da je dobro načet izgradnjom već
je prigodom gradnje casina u sastavu projekta ACY marine izbacio na vidjelo
kosti sustipanskih pokojnika s istočne strane. Isto se dogodilo kod gradnje
hotela Jadran-Koteks na zapadnom dijelu. Nadalje, snažna bura koja je pu-
hala u siječnju godine 1994. iščupala je nekoliko sustipanskih stabala, kojom
su se prigodom opet na površini pojavile kosti naših predaka. Pa i kod
najsvežijeg slučaja, pri saniranju urušenoga sjevernog zida, također su na
vidjelo izašle kosti sustipanskih pokojnika, i to ne pokopanih u zemlji već u
grobnicama.

Upravo učestalo pojavljivanje ljudskih kostiju na Sustipanu nanovo je,
po tko zna koji put, potvrdilo s koliko je nehumanosti "premješteno" staro

groblje. Po tko zna koji put to je nanovo izazvalo gnjev Splićana, koji je ovaj put upozorio mjerodavne da se ne mogu ponašati nezainteresirano i da se ne može tek tako sanirati gnjev i nepravda učinjena prema precima, da se Sustipan ne može svesti na običnu komunalnu lokaciju.

Sustipan krajem 20. stoljeća. Foto: Zvonimir Buljević

Upravo zbog zapuštenosti i stanja u koji je proteklih godina doveden sustipanski prostor te zbog učestalih kritika, u studenome 1994. dolazi do sastanka članova Poglavarstva Splita i stručnih službi, uz predstavnike ondašnjeg Zavoda za zaštitu spomenika, Parkova i nasada, Zavoda za urbanizam i komunalne službe.

Donesena je odluka da se hitno otpočne s planiranjem i izvođenjem neophodnih radova saniranja, uz istodobnu izradu odgovarajuće dokumentacije za konačno uređenje parka u skladu s važećom planskom dokumentacijom, Zakonom o prostornom uređenju, Zakonom o zaštiti prirode te Zakonom o zaštiti spomenika kulture, s time da će se kad sva dokumentacija bude pripremljena, ići na javni natječaj kako bi se dobila najbolja rješenja za uređenje ovoga značajnog gradskog područja.

Kao hitni sanacijski radovi, u skladu s postojećom namjenom navedeni su: obnova postojećih kamenih zidova, obnova postojećih staza, vraćanje ulaznog dijela u prvobitno stanje (zamjena ulazne rampe stubištem), popuna i zamjena postojećega hortikulturnoga fonda i eventualno postavljanje privremene zaštitne ograde i ulaznih vrata u park...

Izvođenje radova povjereno je u poduzeću Parkovi i nasadi, koje radove obavlja prema projektu nedavno preminuloga arh. Đermana Mitrovića, dok je hortikulturna implementacija prepuštena inž. Draženu Grgureviću. Radovi koji su uslijedili ubrzo su pokazali da se neće zaustaviti na radovima saniranja, već prije i na radnje kojima se ne poštuju sustipanske povijesne, ambijentalne i estetske vrijednosti, kao ni religiozne, humane i etičke komponente. Dogodilo se ono što se nije smjelo dogoditi. Poništilo se tlocrtni raster groblja,

postavilo vrata koja nemaju ama baš nikakve veze s originalnim vratima, osim što su jedna i druga željezna. Uzduž čitavog zapadnog dijela postavljena je željezna ograda, a do ulaska na tribine napravljen je prolaz širine tri metra, tako da su pod betonskom trakom (oko 250 metara četvornih) ostale kosti naših predaka. Ako se zna, a mnogi to ne žele znati ili im je svejedno, da tu leže naši umrli sugrađani, onda bi se trebalo znati da gaženje po grobovima ni po kakvim ljudskim normama ne može biti prihvaćeno, jer je to svetogrđe. Uostalom, groblje ne čine spomenici i grobnice, već mrtvi koji na tom prostoru počivaju. Kad je već postavljena željezna ograda, koja bi trebala čuvati Jadranski atar, onda je također trebalo postaviti istu takvu željeznu ogradu s druge strane prolaza, jer valjda i sustipanski prostor zavrjeđuje da bude zaštićen od daljnje devastacije. Sigurno je da pravo s kojim je zapadni dio Sustipana u Katastru uknjižen u vlasništvo Jadrana spada u sferu astrologije.

Trodnevna glazbena manifestacija Melodije hrvatskog Jadrana održana u srpnju na bazenu Jadrana pokazala je koliko je ideja ulaska na gledalište preko Sustipana pogubna. Pisac ovih redaka pratio je "in vivo" održavanje ovog festivala i bio očevidec do koje mjere jedna priredba može ovaj posvećeni prostor degradirati i profanirati. Kroz sustipanski prostor, do samog ulaza na tribine, stizala su kola opskrbljivača pića, slastica, sladoleda, zatim policijski pa i osobni automobili. Dakako, već prema potrebi i nahodjenju, sustipanski je prostor postao javni zahod. Zato nema nikakva opravdanja što je sustipanski prostor korišten za prilaz gledalištu. Zadržavanje vrata prema restoranu i rubne šetnice do vrata, kao i šetnice do zida na jugoistočnoj strani sve više pokazuje udaljavanje od projektne koncepcije po kojoj "groblju Sustipan, odnosno njegovu ostatku treba vratiti mir i dostojanstvo koje zaslužuje ovo sveto mjesto". Stvarnost pokazuje budućnost Sustipana kao porto-franco prostora.

Već i servirana idejna sintagma spomen-perivoj Sustipan pokazuje da je pretvorba groblja Sustipan u spomen-perivoj, kao "pokušaj vraćanja identiteta grada Splita", nesuvisla iz jednostavnih razloga što se tako ne može nazvati prostor u kojemu je od oko 60 tisuća ukopanih ekshumirano manje nego što ih je ostalo u sustipanskoj zemlji. Sustipan može biti samo groblje, premda maksimalno devastirano; a to da treba dobiti novo hortikulturno ruho, samo se po sebi razumije.

Sve su ovo pokazatelji da se Sustipanu, i u novom vremenu i u drukčijem ozračju, opet nanose nove neoprostive rane.

Ako se ono što se sa Sustipanom dogodilo u bivšem režimu ne može nikako popraviti, onda se bar danas mora s dužnim obzirom i pijetatom prilaziti svakoj novoj intervenciji: posljednji nesmotreni zahvati izvan dosega stručne i ine javnosti mogu samo produbiti devastaciju Sustipana.

U ovoj sustipanskoj tuži jedini tračak svjetla nudi Program Druge splitske gimnazije, koja u UNESCO-ovu međunarodnom programu za suradnju i mir odabire kao radnu temu "Sustipan - blistava trajnost poruke za mlade"

i koja se na taj način uključuje u akciju sudjelovanja mladeži u promicanju i očuvanju svjetske baštine, u 16 zemalja članica UNESCO-a.

Društvo prijatelja kulturne baštine također se, kao i uvijek, uključilo u rješavanje sustipanskog problema. U srpnju 1995. Predsjedništvo je na traženje uputilo Upravnom odjelu za urbanizam i ekologiju Splitsko-dalmatinske županije - Grad Split svoja stajališta o ovom vrijednom spomeniku kulture i prirode. U dopisu se predlaže da se Sustipan uređi kao spomen-groblje. U tu su svrhu dostavljeni sljedeći prijedlozi, s jedinom željom da se maksimalno očuva identitet groblja i pretpostavkom da će se neki od njih primijeniti kod obavljanja radova i uopće izrade programa natječaja:

- Citav prostor ograditi kamenim zidom. Ostaviti u funkciji samo glavni ulaz. Sve ostale, kao i prolaze preko groblja na druga mjesta, zatvoriti. Osigurati čuvara, priučenog vrtlara, a u određeno doba večeri groblje zatvoriti.

- Uspostaviti izvorni klasicistički pravokutni raster staza i polja. Kompleks zasaditi mediteranskim biljem, posebno alejama čempresa, kao što je to nekada i bilo.

- Djelomično rekonstruirati srednjovjekovnu baziliku tako da se u njoj mogu ljeti povremeno održavati vjerski obredi i druge primjerene priredbe.

- Urediti lapidarij u kojemu bi se izložili dekorativni kameni ulomci bazilike, te sačuvani fragmenti i skulpture grobnica.

- Izgraditi zajedničku grobnicu u koju bi se sahranjivale kosti pokojnika koje će se pronaći tijekom daljnjih radova.

- Urediti paviljon i njegov neposredni okoliš gdje bi se za Mrtvi dan vršilo održavanje.

- Postaviti spomen-ploču na koju bi se upisali osnovni podaci o gradnji groblja i o njegovom uklanjanju.

- Stupove iz crkve postaviti u baziliku.

- Vratiti staroslavenski (glagoljski) natpis na arhitrav pokraj crkve.

- Vratiti zvono na crkvu i obnoviti glavu sv. Stjepana.

- Glavna ulazna vrata izraditi po uzoru na originalna vrata.

Svi su ovi prijedlozi, premda su bili tek naznaka, bez razrade, ostali na žalost samo *pia desideria* jer su se radovi odvijali kako su se odvijali i uslijedile su nove devastacije koje poništavaju i ne poštuju posvećeni prostor Sustipana već naprotiv multipliciraju pogreške i, što je apsurdno, negiraju provedbu planiranog natječaja. Ako su se dosad na splitskom području događali apsurdni svake vrste, to se u novoj demokratskoj Hrvatskoj ni u kojem slučaju ne bi više smjelo događati: da se Sustipan, nakon što je pretvoren u ledinu Judinu, i dalje oskrvnjuje. Nove neadekvatne i neprimjerene intervencije mogu mu nanijeti samo još više štete. Sustipan se mora zaštititi jer nema jamstva da se sutra na njemu neće pojaviti kiosk, restauracija, zjog za balote, pista za motocikle i drugo, bez obzira na činjenicu da se na nekropoli ne smije naći ništa profano. Ako se već, nanovo naglašavamo, uništeno ne može nikako povratiti, onda tom mjestu treba barem vratiti dostojanstvo i pijetet

i ostaviti ga s mirom, kao mjesto skrušenosti, kontemplacije, memorije, uspomena, tradicije, misli na životnu putanju i uopće mjesto iskazivanja poštovanja prema sustipanskim pokojnicima i pokojnicima uopće.

Na žalost, do danas ni jedan od predloženih prijedloga nije uzet u obzir. Zato se ovom prigodom autoru ovog napisa nameću i neke osobne dodatne želje, s velikom nadom da će se ostvariti.

Najprije da se neke od rijetko sačuvanih nadgrobnih spomenika, skulptura, ponovno vrate na sustipanski prostor. To su Rendićeve brončane alegorijske skulpture "Meditacija", s grobnice Vicka Mihaljevića, i "Vjera", s grobnice obitelji Katalinić, zatim Carrarina kamena alegorijska skulptura s grobnice Nikolić.

Nadalje, u vrijeme kad smo odjednom svi postali vrlo katolici i kad se promiču ideje postavljanja križeva na Marjanu i svim vrhovima splitskog okruženja, onda potpisnik ovih redaka svesrdno moli mjerodavne da se na glavnoj uzdužnoj osi groblja podigne križ za sve one tisuće pokojnika koji su ostali ukopani na groblju Sustipan, a ostali su bez križa i ikakva znaka i biljega. A isto tako i za one tisuće drugih koji su na prostoru splitskoga poluotoka pokopani i opet bez križa i ikakva biljega. To ne treba biti nikakav monument tipa Corcovada u Riju, kao kontrapunkt svjetioniku na Katalinićevu brijegu, već običan trometarski križ s postamentom od bijelog segetskog kamena, pod kojim će se svake godine na Dušni dan održavati liturgijski obred odrješenja, kako za sve pokojnike na sustipanskom groblju, tako i za sve one pokopane na području splitskog poluotoka.

Budućnost Sustipana treba da bude tretirana isključivo kao groblje Sustipan - prostor povijesnog sjećanja, vjerske pobožnosti, trajnog mementa i osjećaja ljudskog pijeteta prema pokojnicima. Završit ću namjerno s tuđim razmišljanjima o Sustipanu, jer sve ostalo, kako reče znalac splitskih prilika i neprilika Anatolij Kudrjavcev, jest "cirkus za prolaznike bez savjesti".

S lijeve strane ulaznih vrata na kamenom zidu treba postaviti kamenu ploču s predloženim natpisom splitskoga toponomastičara Perislava Petrića, na kojoj bi pisalo SUSTIPAN, a u drugom redu, manjim slovima spomen-groblje.

Što tome dodati osim Bože pomozi da se to ostvari i zauvijek prestane martirij Sustipana.

Ante Sapunar

SUSTIPAN, ANEW

Summary

During the 1960's Split entirely destroyed in cemetery-Sustipan and the devastation of this site has mercilessly continued to the present day fostering resentment among the citizens of Split. In this paper the author reviews all of those sorrowful events hoping to prevent further desecration and profanation of this sacred and legendary site.

Prevela: Zjena Čulić